

DÖVLƏT BÜDCƏSİ XƏRCLƏRİNİN QEYRİ-NEFT ARTIMINA TƏSİRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Amal Həsənlı

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, Bakı, Azərbaycan

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4551-1668>

XÜLASƏ

Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanda dövlət büdcəsi xərclərinin qeyri-neft-qaz iqtisadi artımına ötürülmə xüsusiyyətlərini 2019-2025-ci illərin rəsmi statistik məlumatları əsasında qiymətləndirməkdir. Nominal büdcə xərcləri istehlak qiymətləri indeksi vasitəsilə 2019-cu ilin qiymətlərinə gətirilmiş, real büdcə xərclərinin artımı qeyri-neft-qaz ÜDM-in real artımı ilə müqayisə edilmişdir. Təhlilə büdcə xərclərinin ÜDM-ə və qeyri-neft-qaz ÜDM-ə nisbəti, neft-qaz və qeyri-neft-qaz büdcə gəlirlərinin qeyri-neft-qaz ÜDM-ə nisbəti, gəlirlərlə örtülmə əmsalı, real resurs məhsuldarlığı və Fiskal Ötürülmə Effektivliyi İndeksi daxil edilmişdir. Eyni ilin real artım templəri üzrə Pearson əlaqəsi $r = -0.393$ ($p = 0.383$), bir illik gecikmə ilə isə $r = -0.424$ ($p = 0.402$) olmuşdur; müşahidə sayı az olduğundan bu nəticələr səbəbiyyət deyil, yalnız diaqnostik uyğunluq kimi şərh edilir. 2025-ci ildə büdcə xərclərinin qeyri-neft-qaz ÜDM-ə nisbəti 41,8 faizə enmiş, real resurs məhsuldarlığı 2,47-yə, gəlirlərlə örtülmə isə 101,4 faizə çatmışdır. Nəticələr fiskal təsirin xərclərin nominal miqyasından deyil, real xərc dinamikası, gəlir strukturu, əvvəlki illərdə formalaşmış dövlət kapitalı və özəl iqtisadi fəallıqla birlikdə qiymətləndirilməli olduğunu göstərir.

Açar sözlər: *fiskal multiplikator, struktur transformasiya, resurs bölgüsü, makroiqtisadi sabitlik, nəticəyönümlü idarəetmə*

JEL təsnifatı: E62, H50, H61, O47

GİRİŞ

Dövlət maliyyəsi milli iqtisadiyyatın strukturunun formalaşmasına təsir edən əsas institusional mexanizmlərdən biridir. Büdcə gəlirlərinin səfərbər edilməsi, xərclərin funksional və iqtisadi istiqamətlər üzrə bölgüsü, dövlət investisiyalarının maliyyələşdirilməsi və sosial öhdəliklərin yerinə yetirilməsi eyni zamanda həm cari tələbi, həm də iqtisadiyyatın uzunmüddətli istehsal potensialını dəyişdirir. Azərbaycan kimi karbohidrogen gəlirlərinin dövlət maliyyəsində mühüm rol oynadığı iqtisadiyyatda büdcə siyasətinin təsirliliyi yalnız xərclərin nominal artımı ilə ölçülə bilməz. Əsas məsələ fiskal resursların qeyri-neft sektorunda əlavə dəyərin genişlənməsinə, özəl investisiyanın aktivləşməsinə, infrastruktur və insan kapitalının keyfiyyətinin yüksəlməsinə hansı dərəcədə çevrilməsidir.

Mövzunun aktuallığı dövlət büdcəsinin miqyasındakı dəyişikliklərlə qeyri-neft-qaz iqtisadiyyatının genişlənməsi arasındakı əlaqənin nominal paralellikdən kənar, real və struktur göstəricilər əsasında qiymətləndirilməsi zərurəti ilə bağlıdır. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına görə, dövlət büdcəsinin xərcləri 2019-cu ildə 24,4 milyard manatdan 2025-ci ildə 38,6 milyard manata, qeyri-neft-qaz ÜDM isə 50,4 milyard manatdan 92,3 milyard manata yüksəlmişdir [1]. Lakin bu iki nominal göstəricinin eyni istiqamətdə artması özlüyündə dövlət maliyyəsinin iqtisadi artıma səbəb olduğunu sübut etmir: qiymət səviyyəsi, vergi bazasının genişlənməsi, özəl investisiya, ixrac, məhsuldarlıq və əvvəlki illərdə yaradılmış kapital ehtiyatı hər iki göstəriciyə təsir edir. Buna görə məqalədə nominal səviyyələr yalnız fiskal miqyası təsvir etmək üçün, təsir istiqaməti isə real artım templəri və struktur nisbətlər əsasında qiymətləndirilir.

Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyasında dayanıqlı və yüksək iqtisadi artım, qeyri-neft-qaz sektorunun genişləndirilməsi, rəqabətli insan kapitalı, innovasiya və özəl sektorun aparıcı rolunun gücləndirilməsi əsas prioritetlər kimi müəyyən edilmişdir [4]. Bu hədəflərə çatmaq üçün dövlət xərclərinin yalnız makroiqtisadi sabitləşdirici funksiya daşımaması, eyni zamanda məhsuldarlığı yüksəldən struktur investisiyalarına çevrilməsi vacibdir. Dünya Bankının Azərbaycanda dövlət xərclərinin təsirinin gücləndirilməsi üzrə proqramı da orta müddətli büdcə çərçivəsi, strateji xərc planlaşdırması, dövlət investisiyalarının səmərəliliyi və büdcə şəffaflığının genişləndirilməsini əsas istiqamətlər kimi göstərir [13].

Tədqiqatın əsas problemi ondan ibarətdir ki, büdcə xərclərinin nominal həcmi iqtisadi aktivliyin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən hissəsini göstərsə də, həmin xərclərin qeyri-neft iqtisadiyyatına ötürülmə keyfiyyətini birbaşa ifadə etmir. Eyni həcmdə xərcləmə müxtəlif illərdə fərqli iqtisadi nəticələr yarada bilər. Pandemiya dövründə xərclər daha çox sabitləşdirici və sosial müdafiə funksiyası daşdığı halda, sonrakı illərdə bərpa, infrastruktur, azad edilmiş ərazilərin yenidən qurulması və iqtisadi şaxələndirmə kimi istiqamətlər ön plana çıxmışdır. Buna görə də bu məqalədə fiskal təsirlilik xərclərin iqtisadiyyatda çəkisi, gəlirlərlə örtülməsi, qeyri-neft ÜDM-in xərclərə nisbəti və real artım nəticəsi ilə birlikdə təhlil edilir.

Tədqiqatın hipotezi belə formalaşdırılır: dövlət büdcəsi xərclərinin qeyri-neft iqtisadi artımına təsirliliyi xərclərin nominal artım tempindən daha çox onların resurs məhsuldarlığı, gəlir bazası ilə dayanıqlı maliyyələşməsi və real sektorun genişlənməsi ilə əlaqəli kombinasiya edilmiş göstəricilərdə əks olunur. Başqa sözlə, yüksək xərcləmə artımı avtomatik olaraq yüksək qeyri-neft artımı demək deyil; nəticəyönlü fiskal idarəetmə üçün xərclərin keyfiyyəti və ötürülmə mexanizmi ayrıca qiymətləndirilməlidir. Məqalənin məqsədi bu hipotezi 2019-2025-ci illərin rəsmi məlumatları əsasında təsviri-statistik və indeks yanaşması ilə yoxlamaq, nəticələr əsasında fiskal islahat prioritetlərini müəyyən etməkdir.

ƏDƏBİYYAT İCMALI

Dövlət xərcləri ilə iqtisadi artım arasındakı əlaqə fiskal siyasət ədəbiyyatının əsas mövzularından biridir. Müasir yanaşmalarda xərclərin təsiri yalnız onların ümumi həcmi ilə

deyil, tərkibi, maliyyələşmə üsulu, dövlət institutlarının keyfiyyəti və iqtisadi dövrün mərhələsi ilə izah olunur. Fournier və Johansson dövlət xərclərinin strukturunun uzunmüddətli artım üçün əhəmiyyətli olduğunu, xüsusilə dövlət investisiyalarının, təhsil və səhiyyə kimi insan kapitalı xərclərinin potensial istehsalı dəstəkləyə bildiyini göstərir [9]. Bu yanaşma fiskal siyasətin ölçü effektindən daha çox keyfiyyət və struktur effektinə diqqət yetirilməsini əsaslandırır.

Gemmell, Kneller və Sanz uzunmüddətli ÜDM səviyyəsinə dövlət xərclərinin tərkibinin təsirini araşdıraraq infrastruktur və təhsil istiqamətində yenidən bölgünün istehsal potensialına müsbət təsir göstərə biləcəyini müəyyən etmişlər [10]. Bu nəticə büdcə siyasətinin iqtisadi inkişafda strukturlaşdırıcı rolunu ön plana çıxarır. Xərclərin iqtisadi təsirinin güclü olması üçün layihə seçimi, investisiyanın idarə olunması, satınalma, monitorinq və nəticələrin qiymətləndirilməsi mexanizmləri də eyni dərəcədə mühümdür. Əks halda yüksək maliyyələşmə səviyyəsi aşağı məhsuldarlıq və zəif multiplikativ effektlə müşayiət oluna bilər.

Azərbaycan üzrə dövlət maliyyəsinin idarə olunması məsələləri yerli ədəbiyyatda həm institusional, həm də fiskal dayanıqlılıq baxımından araşdırılmışdır. Əsəd dövlət maliyyəsi sisteminin dövlət idarəçiliyində rolunu, maliyyə resurslarının formalaşdırılması və istifadəsinin institusional əsaslarını təhlil edərək idarəetmənin təkmilləşdirilməsinin vacibliyini vurğulayır [5]. Həmin tədqiqat dövlət maliyyəsinin təşkilati və nəzəri tərəflərini sistemləşdirir. Təqdim olunan məqalə isə bu yanaşmadan fərqli olaraq dövlət büdcəsi xərclərinin qeyri-neft iqtisadi nəticələrə ötürülməsini ölçülə bilən nisbətlər və kompozit indeks vasitəsilə qiymətləndirir.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun Azərbaycan üzrə qiymətləndirmələrində fiskal konsolidasiya, karbohidrogen gəlirlərindən asılılığın azaldılması və özəl sektorun aparıcı olduğu şaxələndirmə uzunmüddətli siyasət prioritetləri kimi qeyd edilir [11; 12]. Bu yanaşma büdcə xərclərinin davamlı olaraq artmasının deyil, onların orta müddətli fiskal çərçivə və qeyri-neft gəlir bazası ilə əlaqələndirilməsinin vacibliyini göstərir. Fiskal dayanıqlılıq baxımından gəlirlərlə örtülmə səviyyəsi, büdcə qaydalarının işləkliyi və dövlət investisiyalarının seçilməsi xərclərin iqtisadi effektinin davamlılığını müəyyən edən əsas amillərdəndir.

Dünya Bankının 2022-ci il Azərbaycan üzrə Ölkə İqtisadi Memorandumunda büdcə xərclərinin tərkibinin şaxələndirməni dəstəkləyən aktivlərə, o cümlədən insan kapitalına yönəldilməsi, xərclərin effektivliyinin sistemli qiymətləndirilməsi və dövlət investisiyalarının idarə edilməsinin modernləşdirilməsi tövsiyə olunur [14]. Həmçinin orta müddətli xərc çərçivəsinin tətbiqi makrofiskal proqnozların keyfiyyətinin artırılması, prioritetləşdirmə və nəticələrin ölçülməsi ilə əlaqələndirilir [13]. Bu baxımdan mövcud ədəbiyyatda əsas boşluq Azərbaycan üzrə büdcə xərclərinin qeyri-neft iqtisadi nəticələrə ötürülməsini sadə, təkrarlana bilən və monitorinq üçün yararlı göstəricilər sistemi ilə birgə qiymətləndirən tətbiqi yanaşmanın məhdud olmasıdır.

TƏDQIQATIN METODOLOGİYASI VƏ MƏLUMAT BAZASI

Tədqiqat 2019-2025-ci illəri əhatə edən illik məlumatlar əsasında qurulmuşdur. Məlumat bazasına nominal ÜDM, qeyri-neft-qaz ÜDM, qeyri-neft-qaz ÜDM-in real artım tempi, dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri, istehlak qiymətləri indeksi, büdcə gəlirlərinin neft-qaz və qeyri-neft-qaz mənbələri üzrə bölgüsü, həmçinin dövlət büdcəsinin əsaslı xərcləri daxil edilmişdir. Makroiqtisadi göstəricilər Dövlət Statistika Komitəsinin, büdcə göstəriciləri Maliyyə Nazirliyi, Milli Məclis və Hesablama Palatasının illik icra materiallarının məlumatları əsasında götürülmüşdür [1; 2; 6]. 2025-ci ilin daxil edilməsi pandemiyaöncəsi dövrü, 2020-ci il şokunu, 2021-2022-ci illərin bərpa mərhələsini və 2023-2025-ci illərdə fiskal strukturun dəyişməsinə müqayisə etməyə imkan verir.

Metodoloji baxımdan məqalə səbəbiyyət əlaqəsini iddia edən geniş ekonometrik model deyil, fiskal ötürülmənin diaqnostik qiymətləndirilməsi kimi qurulmuşdur. Büdcə xərclərinin nominal artımını real qeyri-neft-qaz artımı ilə birbaşa müqayisə etməmək üçün nominal xərc artımı illik istehlak qiymətləri indeksi ilə deflyasiya edilmişdir: $\text{real xərc artımı} = [(1 + \text{nominal xərc artımı}) / (1 + \text{inflyasiya})] - 1$. CPI dövlət xərclərinin bütün komponentləri üçün ideal deflyator deyil, xüsusilə kapital xərclərinin qiymət dinamikasını tam əks etdirmir; buna görə nəticələr real xərc dinamikasının yaxınlaşdırılmış göstəricisi kimi şərh olunur. Müşahidə sayının yalnız yeddi olması, pandemiya və postmüharibə bərpası kimi struktur qırılmalar, habelə neft qiymətlərinin nominal göstəricilərə təsiri inferensial ekonometrikanın etibarlılığını ciddi məhdudlaşdırır.

Stasionarlıq üzrə əlavə diaqnostika kimi 2019=100 real büdcə xərcləri və real qeyri-neft-qaz ÜDM həcm indekslərinə sabitli, sıfır gecikməli genişləndirilmiş Diki-Fuler (ADF) testi tətbiq edilmişdir. Real büdcə xərcləri indeksi üçün ADF statistikasısı -1.791 ($p = 0.385$), real qeyri-neft-qaz ÜDM indeksi üçün isə 0.139 ($p = 0.969$) alınmış və vahid kök hipotezi rədd edilməmişdir. Cəmi yeddi müşahidə ilə ADF testinin gücü aşağı olduğundan və laq seçimi üçün sərbəstlik dərəcəsi kifayət etmədiyindən ARDL və VAR əmsalları təqdim edilmir; əvvəlki spesifikasiyalardan fərqli olaraq bu məqalədə yalnız real artım templəri, nisbətlər və şəffaf diaqnostik göstəricilər saxlanılır.

Birinci göstərici dövlət büdcəsi xərclərinin ümumi iqtisadi fəaliyyətə nisbətən miqyasını ifadə edən büdcə xərcləri intensivliyidir. Bu göstərici dövlət xərclərinin ÜDM-də nisbi çəkisini göstərir və fiskal ölçünün illər üzrə müqayisəsinə imkan verir:

$$BI_t = (BE_t / GDP_t) \times 100 \quad (1)$$

burada BI_t - t ilində büdcə xərcləri intensivliyi, BE_t - dövlət büdcəsinin xərcləri, GDP_t - nominal ümumi daxili məhsuldur.

İkinci göstərici büdcə xərclərinin qeyri-neft-qaz iqtisadiyyatının ölçüsünə nisbətidir. Bu nisbət fiskal resursların qeyri-neft iqtisadi baza ilə müqayisədə miqyasını göstərir:

$$BN_t = (BE_t / NOGDP_t) \times 100 \quad (2)$$

burada BN_t - büdcə xərclərinin qeyri-neft-qaz ÜDM-ə nisbəti, $NOGDP_t$ - qeyri-neft-qaz ümumi daxili məhsuludur.

Üçüncü göstərici real resurs məhsuldarlığının sadə proksisi kimi real qeyri-neft-qaz ÜDM həcm indeksinin real büdcə xərclərinə nisbətidir. Qeyri-neft-qaz ÜDM-in real səviyyəsi 2019-cu il baza səviyyəsinə real artım templərinin zəncirvari tətbiqi ilə, büdcə xərclərinin real səviyyəsi isə nominal xərclərin CPI əsasında 2019-cu ilin qiymətlərinə gətirilməsi ilə hesablanır. Göstəricinin artması eyni real fiskal resurs vahidinə daha böyük qeyri-neft iqtisadi bazasının uyğun gəldiyini göstərir, lakin bu nisbət birbaşa fiskal multiplikator və ya layihə səmərəliliyi kimi şərh edilmir:

$$BP_t = NOGDP_t / BE_t \quad (3)$$

Dördüncü göstərici büdcə xərclərinin büdcə gəlirləri ilə örtülmə dərəcəsidir. Göstəricinin 100 faizə yaxınlaşması və ya onu aşması cari xərcləmə miqyasının gəlir bazası ilə daha yüksək uyğunluğunu əks etdirir:

$$RC_t = (BR_t / BE_t) \times 100 \quad (4)$$

burada BR_t - dövlət büdcəsinin gəlirləridir. Beşinci göstərici artımlı real fiskal məhsuldarlıqdır və iki ardıcıl il arasında real qeyri-neft-qaz iqtisadi həcmindəki dəyişmənin real büdcə xərclərindəki dəyişməyə nisbəti kimi hesablanır:

$$MFP_t = \Delta NOGDP_t / \Delta BE_t \quad (5)$$

Bu nisbət artıq nominal qiymət effektindən təmizlənsə də, real büdcə xərclərinin azaldığı illərdə məxrəcin mənfi olması göstəricinin işarəsini dəyişə bilər. Buna görə artımlı göstərici əsas nəticə kimi deyil, yalnız istiqamətləndirici diaqnostika kimi istifadə olunur; əsas müqayisələr real xərc artımı, real qeyri-neft artımı və real resurs məhsuldarlığı üzərində qurulur.

Məqalənin əsas metodoloji yeniliyi üç tamamlayıcı fayda indikatorunu - real büdcə məhsuldarlığını, gəlirlərlə örtülmə səviyyəsini və qeyri-neft-qaz sektorunun real artımını - eyni ölçüyə gətirərək Fiskal Ötürülmə Effektivliyi İndeksinin hesablanmasıdır. Hər bir göstərici 0-100 intervalında min-max normallaşdırılır:

$$z_{jt} = ((x_{jt} - \min(x_j)) / (\max(x_j) - \min(x_j))) \times 100 \quad (6)$$

Daha sonra üç normallaşdırılmış komponent bərabər çəki ilə birləşdirilir:

$$FTEI_t = (z_{BP,t} + z_{RC,t} + z_{gNO,t}) / 3 \quad (7)$$

Burada $z_{BP,t}$ - real büdcə məhsuldarlığının, $z_{RC,t}$ - gəlirlərlə örtülmənin, $z_{gNO,t}$ isə qeyri-neft-qaz ÜDM-in real artım tempinin normallaşdırılmış qiymətidir. İndeks 0-a yaxınlaşdıqca seçilmiş dövr daxilində aşağı, 100-ə yaxınlaşdıqca yüksək nisbi fiskal ötürülmə effektivliyi müşahidə olunur. İndeks ölkələrarası reyting deyil və səbəbiyyət ölçmür; yalnız eyni iqtisadiyyat daxilində seçilmiş indikatorların birgə dinamikasını monitorinq etmək üçün istifadə olunur.

Real büdcə xərclərinin artım tempi ilə qeyri-neft-qaz ÜDM-in real artımı arasında xətti əlaqənin istiqamətini qiymətləndirmək üçün Pearson korrelyasiya əmsalından istifadə edilmişdir:

$$r = \Sigma[(gBE_t - g\bar{BE})(gNO_t - g\bar{NO})] / \sqrt{(\Sigma(gBE_t - g\bar{BE})^2 \cdot \Sigma(gNO_t - g\bar{NO})^2)} \quad (8)$$

Hesablamada eyni ilin real artım templəri üzrə korrelyasiya əmsalı $r = -0.393$ ($p = 0.383$), bir illik gecikmə ilə isə $r = -0.424$ ($p = 0.402$) alınmışdır. Müşahidə sayının yeddi, gecikməli hesablamada isə altı olması səbəbindən bu əmsallar statistik səbəbiyyət sübutu kimi deyil, real fiskal impulsu qeyri-neft real artımının seçilmiş qısa dövrdə sabit və müsbət xətti əlaqə nümayiş etdirmədiyini göstərən diaqnostik nəticə kimi şərh edilir.

NƏTİCƏLƏR

2019-2025-ci illərin məlumatları nominal büdcə xərclərinin davamlı artdığını, lakin qiymət dəyişmələri nəzərə alındıqda real xərc dinamikasının daha zəif və bəzi illərdə mənfi olduğunu göstərir. Məsələn, 2020-ci ildə nominal büdcə xərcləri 8,2 faiz artsa da, CPI ilə düzəlişdən sonra real artım təxminən 5,3 faiz olmuş, qeyri-neft-qaz ÜDM isə real ifadədə 2,6 faiz azalmışdır. 2025-ci ildə isə nominal xərclər 2,4 faiz artdığı halda 5,6 faizlik orta illik inflyasiya fonunda real büdcə xərcləri təxminən 3,0 faiz azalmış, qeyri-neft-qaz ÜDM 2,7 faiz real artmışdır. Bu fərq nominal xərcləmə artımını real istehsal nəticəsi ilə eyniləşdirməyin düzgün olmadığını göstərir.

Cədvəl 1. Büdcə xərcləri və qeyri-neft-qaz iqtisadiyyatının əsas göstəriciləri, 2019-2025

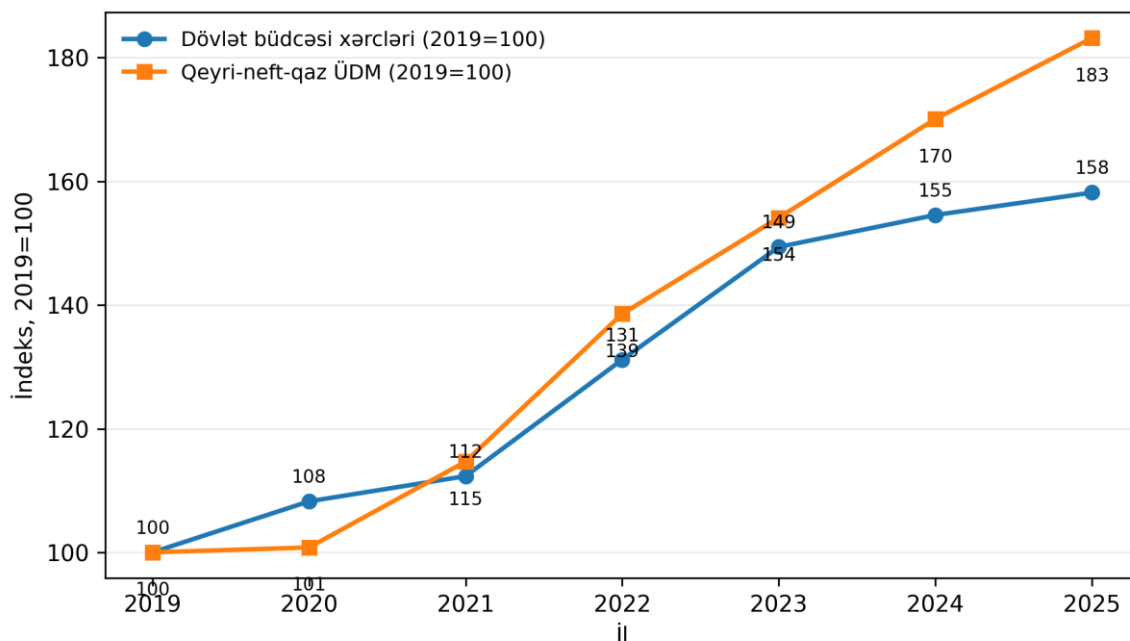
İl	Büdcə xərcləri, mln manat	Qeyri-neft-qaz ÜDM, mln manat	Qeyri-neft real artım, %	Büdcə xərclərinin real artımı, %
2019	24 404.8	50 391.8	3.5	4.7
2020	26 417.1	50 792.5	-2.6	5.3
2021	27 412.8	57 786.2	7.2	-2.7
2022	32 008.3	69 826.0	9.1	2.5
2023	36 458.5	77 661.8	3.7	4.5
2024	37 719.7	85 712.4	6.2	1.3
2025	38 603.6	92 307.1	2.7	-3.0

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin makroiqtisadi göstəriciləri və istehlak qiymətləri indeksləri [1] əsasında müəllif hesablamaları. Real büdcə xərclərinin artımı nominal xərc artımının CPI ilə deflyasiyası yolu ilə hesablanmışdır.

Cədvəl 1 göstərir ki, nominal səviyyədə büdcə xərcləri 2019-2025-ci illərdə təxminən 58 faiz, qeyri-neft-qaz ÜDM isə 83 faiz artmışdır; lakin real artım templəri bu nominal paralelliyi təsdiq etmir. 2022-ci ildə real büdcə xərclərinin artımı təxminən 2,5 faiz olduğu halda qeyri-neft-qaz ÜDM 9,1 faiz, 2023-cü ildə isə real xərclər 4,5 faiz artdığı halda qeyri-neft-qaz ÜDM 3,7 faiz artmışdır. 2024-cü ildə qeyri-neft-qaz ÜDM-in nominal həcmi təxminən 10,4 faiz, büdcə xərcləri isə 3,5 faiz artmışdır; eyni ildə qeyri-neft real artımı 6,2 faiz, CPI 2,2 faiz, real büdcə xərclərinin artımı isə təxminən 1,3 faiz olmuşdur. 2025-ci ildə qeyri-neft-qaz ÜDM-in nominal artımı 7,7 faiz, büdcə xərclərinin nominal artımı 2,4 faiz təşkil etmiş, 5,6 faizlik CPI fonunda real büdcə xərcləri təxminən 3,0 faiz azalmışdır. Deməli, 2024-2025-ci illərdə qeyri-neft-qaz ÜDM-in nominal üstün artımı real istehsal genişlənməsi və qiymət effektinin birgə

təsiri ilə, büdcə xərclərinin isə daha məhdud real dinamikası ilə izah olunur; bunu birbaşa fiskal multiplikator kimi şərh etmək olmaz.

Qrafik 1. Büdcə xərcləri və qeyri-neft-qaz ÜDM-in nominal indeks dinamikası, 2019=100

Mənbə: müəllif hesablamaları əsasında hazırlanmışdır.

Qrafik 1 nominal göstəricilərin 2021-ci ildən sonra fərqli sürətlə genişləndiyini təsvir edir: 2025-ci ildə büdcə xərcləri indeksi 158,2-yə, qeyri-neft-qaz ÜDM indeksi isə 183,2-yə çatmışdır. Bu fərq fiskal siyasətin təsirini sübut etmir; əksinə, nominal ÜDM-in qiymət dəyişmələri, özəl istehsal və investisiya, xidmətlər, ixrac və əvvəlki illərdə yaradılmış kapitalın istifadəsi ilə formalaşdığını nəzərə almağı tələb edir. Buna görə aşağıdakı təhlildə real göstəricilər və fiskal gəlir strukturu ayrıca qiymətləndirilir.

Cədvəl 2. Fiskal intensivlik, real resurs məhsuldarlığı və gəlir təminatı göstəriciləri

İl	Xərclər/ÜDM, %	Xərclər/qeyri-neft ÜDM, %	Real qeyri-neft ÜDM / 1 real manat xərc	Gəlirlərlə örtülmə, %
2019	29.9	48.4	2.06	99.2
2020	36.5	52.0	1.91	93.4
2021	29.5	47.4	2.11	96.4
2022	23.9	45.8	2.24	95.8
2023	29.6	46.9	2.22	97.6
2024	29.9	44.0	2.33	98.5
2025	29.9	41.8	2.47	101.4

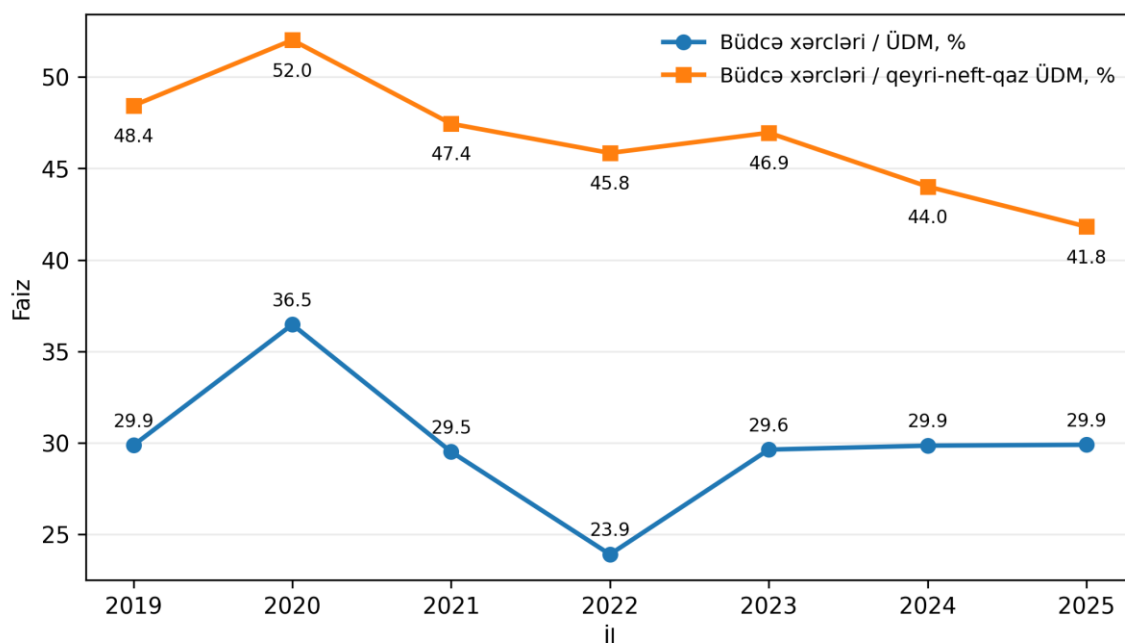
Mənbə: [1; 2] əsasında müəllif hesablamaları. Real məhsuldarlıq göstəricisində həm qeyri-neft-qaz ÜDM, həm də büdcə xərcləri 2019-cu ilin real bazasına uyğunlaşdırılmışdır.

Büdcə xərclərinin ÜDM-ə nisbəti 2019-cu ildə 29,9 faiz, 2020-ci ildə isə pandemiyanın yaratdığı ÜDM azalması və fiskal dəstək nəticəsində 36,5 faiz olmuşdur. 2022-ci ildə yüksək nominal ÜDM fonunda göstərici 23,9 faizə enmiş, 2023-2025-ci illərdə 29,6 faizdən 29,9 faizə

yaxın intervalda sabitləşmişdir. Bu dəyişikliklər fiskal intensivlik nisbətinin neft-qaz qiymətləri və nominal ÜDM-in məxrəc effekti ilə yüksək həssas olduğunu göstərir. Buna görə həmin nisbəti təkbəşinə fiskal genişlənmənin ölçüsü kimi şərh etmək düzgün deyil.

Büdcə xərclərinin qeyri-neft-qaz ÜDM-ə nominal nisbəti 2020-ci ildə 52,0 faizə yüksəldikdən sonra azalaraq 2025-ci ildə 41,8 faizə düşmüşdür. Real ölçüdə isə qeyri-neft-qaz iqtisadi həcmnin hər bir real büdcə xərci vahidinə nisbəti 2020-ci ildə 1,91-dən 2025-ci ildə 2,47-yə yüksəlmişdir. Bu dinamika cari il xərclərinin təkbəşinə yaratdığı multiplikator deyil: özəl sektor investisiyaları, daxili və xarici tələb, məhsuldarlıq, eləcə də əvvəlki illərdə büdcə vəsaiti hesabına yaradılmış infrastruktur və digər kapital aktivləri cari istehsal həcminə təsir edir. Buna görə göstərici fiskal resursların iqtisadi baza ilə müqayisəli intensivliyini göstərən makroproksi kimi qəbul edilir.

Qrafik 2. Büdcə xərclərinin ÜDM və qeyri-neft-qaz ÜDM-ə nisbəti

Mənbə: müəllif hesablamaları əsasında hazırlanmışdır.

Gəlirlərlə örtülmə əmsalı 2019-cu ildə 99,2 faiz, 2020-ci ildə 93,4 faiz, 2022-ci ildə 95,8 faiz olmuş, 2024-cü ildə 98,5 faizə yüksəlmiş və 2025-ci ildə 101,4 faizə çatmışdır. Lakin ümumi gəlirlərlə örtülmə göstəricisi neft-qaz və qeyri-neft-qaz mənbələrinin fərqli fiskal mahiyyətini gizlədir. Buna görə büdcə gəlirlərinin tərkibi qeyri-neft-qaz ÜDM-ə nisbətə də ayrıca qiymətləndirilmişdir.

Cədvəl 3. Dövlət büdcəsi gəlirlərinin mənbə strukturu və qeyri-neft-qaz ÜDM-ə nisbəti

İl	Neft-qaz gəlirləri, mlrd manat	Qeyri-neft-qaz gəlirləri, mlrd manat	Neft-qaz gəlirləri / qeyri-neft-qaz ÜDM, %	Qeyri-neft-qaz gəlirləri / qeyri-neft-qaz ÜDM, %
2019	13.6	10.6	27.0	21.1
2025	18.7	20.4	20.3	22.1

Mənbə: [1; 2; 6] və müəllif hesablamaları. Məbləğlər yuvarlaqlaşdırılmışdır.

2019-cu ildə neft-qaz mənşəli büdcə gəlirləri qeyri-neft-qaz ÜDM-in təxminən 27,0 faizinə, qeyri-neft-qaz gəlirləri isə 21,1 faizinə bərabər idi. 2025-ci ildə müvafiq nisbətlər təxminən 20,3 və 22,1 faiz olmuşdur. Beləliklə, qeyri-neft iqtisadi bazasına nisbətdə neft-qaz fiskal resurslarının intensivliyi azalmış, qeyri-neft-qaz daxilolmalarının nisbi çəkisi isə artmışdır. Bu dəyişmə qeyri-neft sektorundan büdcəyə fiskal çıxarışın genişləndiyini göstərsə də, qeyri-neft gəlirlərinin hamısı vergi olmadığından göstəricini birbaşa “vergi yükü” ilə eyniləşdirmək düzgün olmaz. Eyni zamanda neft-qaz gəlirlərinin qeyri-neft iqtisadiyyatında xərclənən hissəsinin bir qismi ƏDV, mənfəət, əmək və digər ödənişlər vasitəsilə yenidən qeyri-neft büdcə gəlirlərinə çevrilə bilər; bu qarşılıqlı kanal fiskal ötürülmənin mühüm elementidir.

Cədvəl 4. Real fiskal dinamika və Fiskal Ötürülmə Effektivliyi İndeksi

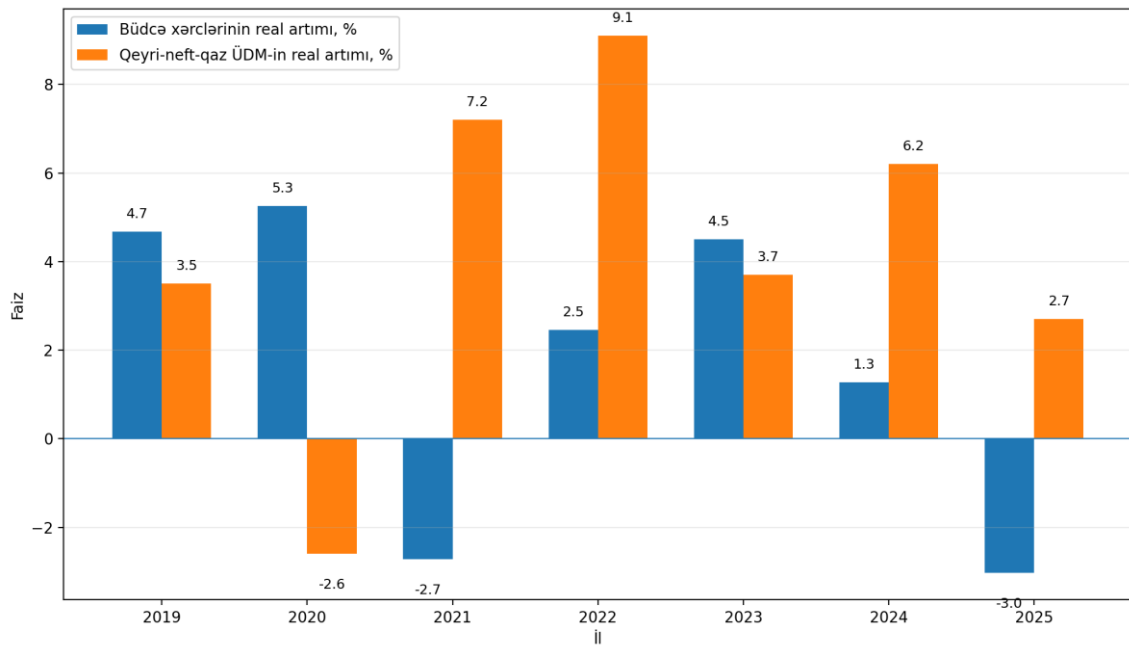
İl	Real büdcə xərclərinin artımı, %	Qeyri-neft real artım, %	Real büdcə məhsuldarlığı	FTEI, 0-100
2019	4.7	3.5	2.06	50.8
2020	5.3	-2.6	1.91	0.0
2021	-2.7	7.2	2.11	52.1
2022	2.5	9.1	2.24	63.1
2023	4.5	3.7	2.22	54.0
2024	1.3	6.2	2.33	71.3
2025	-3.0	2.7	2.47	81.8

Mənbə: müəllif hesablamaları.

Real ölçüyə keçid fiskal dinamikanın interpretasiyasını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir. 2021-ci ildə nominal büdcə xərcləri 3,8 faiz artsa da, CPI ilə düzəlişdən sonra real xərclər təxminən 2,7 faiz azalmış, qeyri-neft-qaz ÜDM isə 7,2 faiz real artmışdır. 2022-2023-cü illərdə real xərc artımı müvafiq olaraq 2,5 və 4,5 faiz, qeyri-neft real artımı 9,1 və 3,7 faiz olmuşdur. 2024-cü ildə real xərc artımı 1,3 faizə zəiflədiyi halda qeyri-neft real artımı 6,2 faiz təşkil etmiş, 2025-ci ildə isə real büdcə xərcləri təxminən 3,0 faiz azaldığı halda qeyri-neft-qaz ÜDM 2,7 faiz artmışdır. Bu nəticələr cari ilin fiskal xərc artımı ilə cari ilin qeyri-neft artımı arasında mexaniki birə-bir ötürülmə olmadığını göstərir.

Qrafik 3-də iki real artım seriyasının illər üzrə fərqli hərəkət etdiyi görünür. 2019-2025-ci illər üzrə eyni ilin göstəriciləri arasında Pearson korrelyasiyası $r = -0.393$ ($p = 0.383$), bir illik gecikmə ilə isə $r = -0.424$ ($p = 0.402$) təşkil edir. Bu əmsallar seçilmiş qısa dövrdə müsbət və sabit xətti əlaqənin olmadığını göstərir, lakin yeddi müşahidə əsasında fiskal siyasətin təsirsizliyi barədə nəticə çıxarmağa imkan vermir.

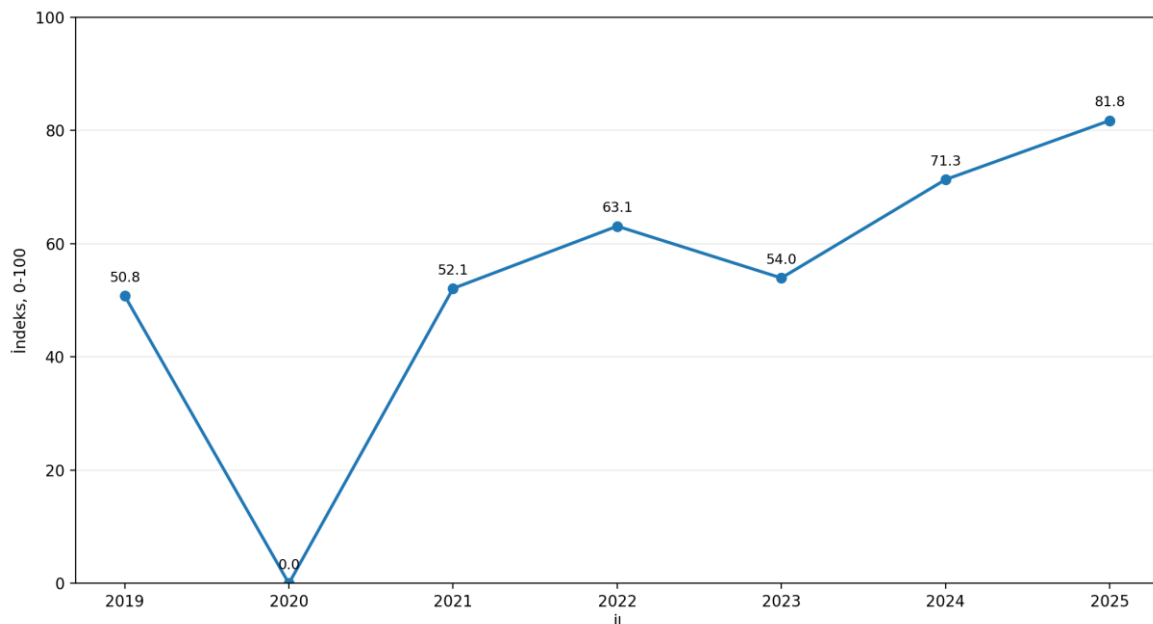
Qrafik 3. Büdcə xərclərinin real artımı və qeyri-neft-qaz ÜDM-in real artımı

Mənbə: müəllif hesablamaları əsasında hazırlanmışdır.

Fiskal təsirin zaman profili xərcin tərkibindən, layihələrin icra müddətindən, idxal tutumundan, əvvəlki illərdə yaradılmış kapital ehtiyatından, özəl sektor reaksiyasından, pul-kredit şəraitindən və xarici tələbdən asılıdır.

Qrafik 4. Fiskal Ötürülmə Effektivliyi İndeksinin dinamikası

Mənbə: müəllif hesablamaları əsasında hazırlanmışdır.

Real büdcə məhsuldarlığı ilə yenidən hesablanan kompozit indeks 2020-ci ildə seçilmiş dövrün minimumuna enmiş, 2021-2022-ci illərdə 52,1 və 63,1 bala yüksəlmiş, 2023-cü ildə 54,0 bala geriləmişdir. 2024 və 2025-ci illərdə indeks müvafiq olaraq 71,3 və 81,8 bal təşkil etmişdir. 2025-ci ildə yüksək göstərici gəlirlərlə örtülmənin 100 faizi aşması və real resurs

məhsuldarlığının seçilmiş dövr üzrə maksimuma çatması ilə bağlıdır; bununla yanaşı qeyri-neft-qaz ÜDM-in real artımının 2,7 faizə enməsi indeksin “yüksək xərcləmə” deyil, müxtəlif nəticələrin birlikdə qiymətləndirilməsi kimi şərh edilməli olduğunu göstərir.

MÜZAKİRƏ

Alınan nəticələr büdcə siyasətinin milli iqtisadiyyatda təsir dominantlarını üç istiqamətdə fərqləndirməyə imkan verir. Birinci dominant sabitləşdirici funksiyadır. 2020-ci il təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi şok dövründə büdcə xərclərinin təsirliliyini yalnız həmin ildə real ÜDM artımı ilə ölçmək düzgün deyil. Dövlət xərcləri gəlirlərin qorunması, səhiyyə imkanlarının genişləndirilməsi, məşğulluğun dəstəklənməsi və iqtisadi fəaliyyətin daha dərin azalmasının qarşısının alınması vasitəsilə rifah itkilərini yumşalda bilər. Bu halda xərclərin iqtisadi səmərəsi əks-faktual ssenari ilə, yəni dövlət müdaxiləsi olmadıqda baş verə biləcək daha böyük itkilərlə müqayisədə ölçülməlidir.

İkinci dominant strukturlaşdırıcı funksiyadır. Postpandemiya dövründə dövlət investisiyaları, infrastruktur, nəqliyyat-logistika bağlantıları və azad edilmiş ərazilərin bərpaı kimi iri layihələr qısamüddətli tələb effekti ilə yanaşı uzunmüddətli təklif potensialı yaradır. Lakin belə xərclərin multiplikativ təsiri layihənin seçilməsi, yerli təchizat zəncirinin payı, özəl investisiyanı cəlb etmə qabiliyyəti və sonradan yaranan aktivlərin istismar səmərəliliyindən asılıdır. Buna görə nəticəyönümlü idarəetmədə yalnız ayrılmış vəsait və icra faizi deyil, yaradılmış logistika tutumu, xidmət vaxtının azalması, məhsuldarlıq, yeni müəssisələr və vergi bazasının genişlənməsi kimi nəticələr ölçülməlidir.

Bu gecikmiş təklif kanalını kəmiyyətcə yaxınlaşdırmaq üçün əvvəlki illərin dövlət əsaslı xərclərinə də baxılmışdır. Büdcə icra materiallarına əsasən əsaslı xərclər 2019-cu ildə təxminən 9,37 milyard manat, 2020-ci ildə 8,33 milyard, 2021-ci ildə 8,64 milyard, 2022-ci ildə 12,53 milyard, 2023-cü ildə 15,01 milyard, 2024-cü ildə 15,07 milyard, 2025-ci ildə isə təxminən 14,4 milyard manat olmuşdur [2; 6]. CPI ilə 2019-cu ilin qiymətlərinə gətirildikdə həmin illər üzrə əsaslı xərc axınlarının sadə cəmi təxminən 67,1 milyard manat təşkil edir. Bu rəqəm istehsal əsas fondlarının dəqiq ehtiyatı deyil: əsaslı xərclərə sosial və inzibati obyektlər, bərpə-quruculuq layihələri də daxildir, amortizasiya və aktivlərin sıradan çıxması isə burada nəzərə alınmır. Buna baxmayaraq göstərici cari qeyri-neft istehsalının yalnız cari ilin büdcə xərclərindən deyil, əvvəlki illərdə formalaşmış dövlət kapitalından da faydalana bildiyini göstərən yığım proksisi kimi istifadə oluna bilər.

Üçüncü dominant fiskal dayanıqlılıq funksiyasıdır. Büdcə xərclərinin iqtisadi artımı dəstəkləyən rolunun davamlı olması üçün onların gəlir bazası, fiskal qaydalar və dövlət borcu strategiyası ilə uyğunluğu vacibdir. 2025-ci ildə gəlirlərlə örtülmənin 100 faizdən yüksək olması cari dövr üçün əlverişli nəticədir, lakin Azərbaycan iqtisadiyyatında karbohidrogen gəlirlərinin dəyişkənliyi orta və uzun müddətdə ehtiyatlı fiskal planlaşdırmanı zəruri edir. Beynəlxalq Valyuta Fondunun 2026-cı il qiymətləndirməsində də dayanıqlı fiskal konsolidasiya və özəl sektorun aparıcı olduğu diversifikasiya əsas prioritetlər kimi göstərilir [12].

Məqalənin empirik nəticələrindən çıxan mühüm məqam ondan ibarətdir ki, real büdcə xərclərinin artımı ilə real qeyri-neft artımı arasında seçilmiş dövrdə mənfi, lakin statistik əhəmiyyət daşımayan korrelyasiya fiskal siyasətin təsirsizliyini göstərmir. Əksinə, bu nəticə fiskal təsirin zaman baxımından gecikə, müxtəlif xərc kateqoriyalarında fərqli ola və əvvəlki illərdə yaradılmış dövlət kapitalı vasitəsilə cari istehsala ötürülə biləcəyini vurğulayır. Bir il ərzində maliyyələşdirilən infrastruktur layihəsinin tam istehsal effekti sonrakı illərdə yarana bilər; sosial və təhsil xərclərinin məhsuldarlıq effekti isə daha uzun zaman tələb edir. Digər tərəfdən, yüksək idxal komponentinə malik layihələrdə xərclərin bir hissəsi daxili əlavə dəyərə deyil, xarici tələbin maliyyələşdirilməsinə çevrilə bilər. Buna görə büdcə xərclərinin sektoral və iqtisadi təsnifat üzrə daha uzun zaman sırası ilə təhlili növbəti tədqiqat mərhələsinin əsas istiqamətidir.

Nəticələr həm də orta müddətli xərc çərçivəsinin əhəmiyyətini artırır. Dünya Bankının Azərbaycanda dövlət xərclərinin təsirinin gücləndirilməsi proqramında makrofiskal çərçivə, strateji planlaşdırma, dövlət investisiyalarının idarə edilməsi və büdcə şəffaflığı əsas sütunlar kimi müəyyən edilir [13]. Xərclərin orta müddətli məqsədlərlə əlaqələndirilməsi illik büdcə dövrünün yaratdığı qısamüddətli yanaşmanı zəiflədə və resursların nəticə indikatorlarına görə yenidən bölgüsünü asanlaşdıra bilər. Bu mexanizm xüsusilə qeyri-neft iqtisadiyyatının məhsuldarlıq və ixrac qabiliyyətini artıran layihələrin prioritetləşdirilməsi üçün vacibdir.

Fiskal islahat prioritetləri

Birinci prioritet nəticəyönümlü büdcələşdirmənin proqram və sektor səviyyəsində dərinləşdirilməsidir. Büdcə proqramlarının hər biri üçün yalnız maliyyə icrası deyil, ölçülə bilən çıxış və nəticə indikatorları müəyyən edilməlidir. Məsələn, infrastruktur proqramlarında tikilmiş obyektlərin sayı ilə yanaşı logistika vaxtının azalması, xidmətin etibarlılığı və özəl investisiya cəlbi; təhsil proqramlarında maliyyələşmə ilə yanaşı bacarıq nəticələri və əmək bazarına keçid; sahibkarlıq dəstəyində ayrılmış güzəştli vəsaitdən əlavə ixrac, məhsuldarlıq və vergi gəlirləri izlənməlidir.

İkinci prioritet dövlət xərclərinin dövrü xərc icmalları vasitəsilə yenidən qiymətləndirilməsidir. Xərc icmalı eyni məqsədə xidmət edən paralel proqramların, aşağı nəticəli subsidiyaların, təkrarlanan inzibati funksiyaların və zəif istifadə olunan aktivlərin müəyyən edilməsinə imkan verir. Qənaət edilən vəsaitin yüksək sosial və iqtisadi gəlir yaradan istiqamətlərə yönəldilməsi büdcənin ümumi həcmi artırmadan fiskal təsirliliyi yüksəldə bilər. Bu yanaşma dövlət maliyyəsinin keyfiyyətə idarə edilməsini sırf xərc intizamından resursların optimal bölgüsünə keçirir.

Üçüncü prioritet dövlət investisiyalarının vahid prioritetləşdirmə və sonrakı qiymətləndirmə sistemidir. İri layihələr üçün əvvəlcədən xərc-fayda təhlili, risk ssenariləri, istismar və texniki xidmət xərcləri, yerli əlavə dəyər komponenti və özəl sektorun iştirak imkanları qiymətləndirilməlidir. Layihə tamamlandıqdan sonra isə faktiki nəticələr ilkin biznes-planla müqayisə edilməli, əldə olunan dərslər növbəti investisiya qərarlarında istifadə olunmalıdır. Bu mexanizm kapital xərclərinin fiskal multiplikatorunu və uzunmüddətli məhsuldarlıq təsirini gücləndirə bilər.

Dördüncü prioritet qeyri-neft gəlir bazasının genişləndirilməsi ilə xərcləmə siyasətinin koordinasiyasıdır. Büdcə gəlirlərinin xərcləri örtməsi müsbət olsa da, gəlirlərin strukturunda davamlı mənbələrin payı artmadan xərcləmə öhdəliklərinin uzunmüddətli genişlənməsi fiskal risk yarada bilər. Vergi inzibətçiliğinin rəqəmsallaşdırılması, kölgə iqtisadiyyatının daraldılması, vergi bazasının məhsuldarlığı zəiflətmədən genişləndirilməsi və dövlət aktivlərinin gəlirliliyinin yüksəldilməsi fiskal manevr imkanlarını artırır.

Cədvəl 5. Dövlət büdcəsi xərclərinin təsirliliyini yüksəldən islahat matrisi

İslahat istiqaməti	Əsas mexanizm	Gözlənilən iqtisadi nəticə
Nəticəyönlü büdcələşdirmə	Proqram xərcləri və ölçülə bilən nəticələrin əlaqələndirilməsi	Məhsuldarlıq və xidmət keyfiyyəti
Xərc icmalları	Aşağı nəticəli və təkrarlanan xərclərin müəyyən edilməsi	Resursların yüksək gəlirli istiqamətlərə yönəldilməsi
Dövlət investisiya idarəçiliyi	Ex-ante və ex-post layihə qiymətləndirilməsi	Kapital xərclərinin multiplikativ təsiri
Qeyri-neft gəlir bazası	Davamlı gəlirlərin genişləndirilməsi	Fiskal dayanıqlılıq və manevr imkanları
Rəqəmsal fiskal analitika	Maliyyə və nəticə məlumatlarının integrasiyası	Şəffaflıq və operativ qərarvermə
Fiskal-borc-valyuta koordinasiyası	Makrosenarilər və stress-testlər	Risqlərin idarə edilməsi

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Beşinci prioritet fiskal məlumatların analitik integrasiyasıdır. Büdcə icrası, dövlət investisiyaları, satınalmalar, vergi daxilolmaları və sektoral nəticə indikatorları vahid analitik platformada əlaqələndirildikdə hər proqram üzrə maliyyə resursundan nəticəyə qədər olan zənciri izləmək mümkün olar. Rəqəmsal monitoring anomaliyaların erkən aşkarlanmasına, xərc gecikmələrinin səbəblərinin müəyyən edilməsinə və nəticə göstəricilərinə əsaslanan resurs bölgüsünə imkan verir. Bu həm şəffaflığı, həm də qərar qəbulətmənin sübut bazasını gücləndirir.

Altıncı prioritet fiskal, borc və valyuta siyasəti arasında koordinasiyanın nəticə indikatorları ilə qurulmasıdır. Dövlət investisiyalarının xarici valyutada maliyyələşdirilməsi və idxal komponenti məzənnə risklərini artırma bilər; yüksək fiskal genişlənmə isə pul-kredit siyasətinin inflyasiya hədəfləri ilə ziddiyyət yarada bilər. Buna görə orta müddətli fiskal planlaşdırmada xərclərin makroiqtisadi ssenariləri, borc xidməti və valyuta riskləri ilə birlikdə stress-test edilməsi vacibdir.

Yeddinci prioritet fiskal təsirliliyin monitoring panelinin yaradılmasıdır. Bu məqalədə təklif edilən FTEI birbaşa qərar qaydası kimi deyil, daha geniş panelin komponenti kimi istifadə oluna bilər. Panelə qeyri-neft baza kəsiri, dövlət borcunun ÜDM-ə nisbəti, kapital

xərclərinin payı, dövlət investisiyalarının icra müddəti, qeyri-neft vergi gəlirlərinin artımı, özəl investisiya reaksiyası və sektor məhsuldarlığı kimi göstəricilər daxil edilməlidir. Belə panel maliyyə siyasətinin milli iqtisadiyyata təsir dominantlarını vaxtında müəyyən etməyə imkan verir.

YEKUN NƏTİCƏ

Aparılmış təhlilin əsas nəticəsi budur ki, 2019-2025-ci illərdə dövlət büdcəsi xərcləri ilə qeyri-neft-qaz ÜDM-in nominal artımını paralel göstərmək fiskal təsirin sübutu deyil. Qiymət səviyyəsi nəzərə alındıqda büdcə xərclərinin real artımı bir neçə ildə nominal göstəricidən xeyli aşağı olmuş, 2021 və 2025-ci illərdə isə mənfi qiymət almışdır. Real büdcə xərclərinin artımı ilə qeyri-neft-qaz ÜDM-in real artımı arasında eyni il üzrə $r = -0.393$, bir illik gecikmə ilə $r = -0.424$ alınmışdır və hər iki əlaqə statistik əhəmiyyət daşımamışdır. Bu nəticə cari ilin xərc artımının cari ilin qeyri-neft artımına avtomatik çevrilmədiyini göstərir.

Fiskal struktur göstəriciləri daha aydın dəyişmə göstərir. Büdcə xərclərinin qeyri-neft-qaz ÜDM-ə nisbəti 2020-ci ildə 52,0 faizdən 2025-ci ildə 41,8 faizə enmiş, real qeyri-neft iqtisadi həcmnin hər bir real büdcə xərci vahidinə nisbəti isə 1,91-dən 2,47-yə yüksəlmişdir. Gəlir tərəfdə neft-qaz büdcə gəlirlərinin qeyri-neft-qaz ÜDM-ə nisbəti 2019-cu ildə təxminən 27,0 faizdən 2025-ci ildə 20,3 faizə düşmüş, qeyri-neft-qaz gəlirlərinin nisbəti 21,1 faizdən 22,1 faizə yüksəlmişdir. Bu, büdcənin qeyri-neft gəlir bazasının nisbi möhkəmləndiyini, eyni zamanda neft-qaz resurslarının qeyri-neft iqtisadiyyatı üçün fiskal maliyyələşmə intensivliyinin azaldığını göstərir.

Tədqiqatın əlavə nəticəsi cari istehsal göstəricilərinin əvvəlki illərin dövlət kapital qoyuluşlarından ayrılıqda qiymətləndirilməsinin məhdud olmasıdır. 2019-2025-ci illərdə dövlət büdcəsinin əsaslı xərc axınlarının 2019-cu ilin qiymətlərində sadə cəmi təxminən 67,1 milyard manatdır. Bu məbləğ məhsuldar əsas fondların dəqiq stoku hesab edilə bilməsə də, infrastruktur və digər dövlət aktivlərinin yığılmasını göstərən proksi kimi cari qeyri-neft istehsalının gecikmiş fiskal təsirlərdən faydalana biləcəyini əsaslandırır. Bu səbəbdən cari xərcə cari ÜDM arasındakı sadə nisbətlər struktur və gecikmə kanalları ilə tamamlanmalıdır.

Fiskal Ötürülmə Effektivliyi İndeksinin 2025-ci ildə 81,8 bala yüksəlməsi seçilmiş indikatorlar üzrə daha əlverişli kombinasiyanı göstərir, lakin bu göstərici yüksək büdcə xərclərinin özlüyündə yüksək artım yaratdığını ifadə etmir. Praktiki baxımdan nəticələr büdcə proqramlarında real xərc göstəricilərinin, neft və qeyri-neft gəlir mənbələrinin, kapital layihələrinin sonrakı istismar nəticələrinin və qeyri-neft vergi bazasına geri dönüşün birlikdə izlənilməsinə əsaslandırır. Xüsusilə 2024-2025-ci illərdə qeyri-neft-qaz ÜDM-in nominal artımının büdcə xərclərinin nominal artımını üstələməsi real istehsal artımı, qiymət dəyişmələri və daha zəif real fiskal genişlənmənin birgə nəticəsidir.

Tədqiqatın əsas məhdudiyyəti illik müşahidələrin sayının yeddi ilə məhdud olmasıdır. Bu səbəbdən ADF nəticələri aşağı test gücünə malikdir və ARDL/VAR kimi dinamik modellərin etibarlı laq seçimi və parametrlər qiymətləndirilməsi üçün yetərli məlumat yoxdur. CPI bütün büdcə xərclərinin, xüsusilə kapital mallarının ideal deflyatoru deyil; əsaslı xərclərin

cəmi də məhsuldar dövlət kapitalının xalis stokunu tam əks etdirmir. Gələcək tədqiqatlarda daha uzun və rüblük zaman sıraları, dövlət istehlakı və kapital xərcləri üçün ayrıca deflyatorlar, kapital stokunun perpetual-inventory üsulu ilə qurulması, struktur qırılma testləri və sektoral fiskal multiplikatorların lokal proyeksiya və ya digər uyğun metodlarla qiymətləndirilməsi məqsəduyğundur.

Maraqların toqquşması: Müəllif maraq toqquşmasının olmadığını bəyan edir.

Maliyyələşdirmə: Bu tədqiqat üçün heç bir xarici maliyyə dəstəyi alınmamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Aylıq makroiqtisadi göstəricilər və istehlak qiymətləri indeksləri: 2019-2025-ci illərin illik yekun məlumatları. Bakı, 2020-2026.
2. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi. Dövlət büdcəsinin icrasına dair illik məlumatlar, gəlirlərin neft-qaz və qeyri-neft-qaz mənbələri üzrə bölgüsü və xərc strukturu: 2019-2025. Bakı, 2020-2026.
3. Azərbaycan Respublikasının "Büdcə sistemi haqqında" Qanunu. Bakı, qüvvədə olan redaksiya.
4. Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 iyul 2022-ci il tarixli Sərəncamı.
5. Əsəd, R. Dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi məsələləri // İqtisadi İslahatlar, - 2023. №2(7), - s. 98-107.
6. Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası. Dövlət büdcəsinin 2019-2025-ci illər üzrə icrasına dair rəylər, əsaslı xərclərin strukturu və fiskal təhlillər. Bakı, 2020-2026.
7. İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi. İqtisadi İslahatlar elmi-analitik jurnalı, №13. Bakı, 2026.
8. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. Maliyyə sabitliyi və makroiqtisadi göstəricilər üzrə statistik məlumatlar. Bakı, 2025.
9. Fournier, J.-M., Johansson, Å. The Effect of the Size and the Mix of Public Spending on Growth and Inequality. OECD Economics Department Working Papers, No. 1344. Paris: OECD Publishing, 2016. <https://doi.org/10.1787/f99f6b36-en>
10. Gemmell, N., Kneller, R., Sanz, I. Does the Composition of Government Expenditure Matter for Long-Run GDP Levels? Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 2016, 78(4), pp. 522-547. <https://doi.org/10.1111/obes.12121>
11. International Monetary Fund. Republic of Azerbaijan: 2023 Article IV Consultation. Washington, D.C., 2024.
12. International Monetary Fund. IMF Executive Board Concludes 2026 Article IV Consultation with the Republic of Azerbaijan. Washington, D.C., 2026.
13. World Bank. Strengthening Impact of Public Spending in Azerbaijan: Capacity Building in the Field of Medium-Term Expenditure. Washington, D.C., 2021-2026.

14. World Bank. Azerbaijan - Country Economic Memorandum. Report No. 176288. Washington, D.C., 2022.
15. World Bank. Azerbaijan - Country Partnership Framework for the Period FY25-29. Washington, D.C., 2024.
16. OECD. Government at a Glance 2025. Paris: OECD Publishing, 2025.

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF STATE BUDGET EXPENDITURES ON NON-OIL GROWTH

Amal Rasim Hasanli

ABSTRACT

The study assesses how state budget expenditures are transmitted to non-oil and gas economic growth in Azerbaijan using official annual data for 2019-2025. To avoid comparing nominal fiscal expansion with real output growth, nominal budget expenditure growth is deflated by the consumer price index and evaluated against real non-oil GDP growth. The analysis also separates oil-gas and non-oil-gas budget revenues relative to non-oil GDP, examines revenue coverage and real resource productivity, and recalculates the Fiscal Transmission Effectiveness Index. The contemporaneous Pearson correlation between real budget expenditure growth and real non-oil growth is $r = -0.393$ ($p = 0.383$), while the one-year-lag correlation is $r = -0.424$ ($p = 0.402$); with only seven annual observations, these coefficients are interpreted diagnostically rather than causally. By 2025, the expenditure-to-non-oil-GDP ratio declines to 41.8 percent, real non-oil output per unit of real budget expenditure rises to 2.47, and revenue coverage reaches 101.4 percent. Oil-gas budget revenues relative to non-oil GDP fall from about 27.0 percent in 2019 to 20.3 percent in 2025, while the corresponding non-oil revenue ratio increases from 21.1 to 22.1 percent. The findings indicate that fiscal transmission should be assessed jointly with the revenue structure, price-adjusted expenditures, accumulated public capital and private-sector dynamics rather than inferred from parallel nominal growth.

Keywords: fiscal multiplier, structural transformation, resource allocation, macroeconomic stability, results-based management

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ РАСХОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА НА НЕНЕФТЯНОЙ РОСТ

Амал Расим Гасанли

РЕЗЮМЕ

В исследовании оценивается механизм трансмиссии расходов государственного бюджета в рост ненефтегазовой экономики Азербайджана на основе официальных годовых данных за 2019-2025 годы. Чтобы не сопоставлять номинальное расширение расходов с реальным ростом выпуска, темпы роста бюджетных расходов дефлированы индексом потребительских цен и сопоставлены с реальным ростом ненефтегазового ВВП. Дополнительно анализируются нефтегазовые и ненефтегазовые доходы бюджета по отношению к ненефтегазовому ВВП, покрытие расходов доходами, реальная ресурсная продуктивность и пересчитанный Индекс эффективности фискальной трансмиссии. Одновременная корреляция Пирсона между реальным ростом бюджетных расходов и реальным ненефтегазовым ростом составила $r = -0,393$ ($p = 0,383$), а с лагом в один год $r = -0,424$ ($p = 0,402$); при семи наблюдениях эти оценки трактуются только как диагностические. В 2025 году отношение расходов к ненефтегазовому ВВП снизилось до 41,8%, реальный ненефтегазовый выпуск на единицу реальных бюджетных расходов вырос до 2,47, а коэффициент покрытия расходов доходами достиг 101,4%. Отношение нефтегазовых доходов бюджета к ненефтегазовому ВВП сократилось примерно с 27,0% в 2019 году до 20,3% в 2025 году, тогда как соответствующее отношение ненефтегазовых доходов увеличилось с 21,1% до 22,1%. Результаты показывают, что фискальную трансмиссию необходимо оценивать с учетом структуры доходов, реальных расходов, накопленного государственного капитала и динамики частного сектора, а не выводить из параллельного номинального роста.

Ключевые слова: фискальный мультипликатор, структурная трансформация, распределение ресурсов, макроэкономическая стабильность, управление по результатам

Daxil olub: 02.06.2026

Yenidən işlənilib: 05.09.2026

Qəbul edilib: 01.10.2026

Dərc edilib: 05.10.2026

Bu məqalə "Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)" lisenziyası ilə yayımlanır. Lisenziyanın şərtlərinə uyğun olaraq, mənbəyə və müəllif(lər)ə istinad edilməklə qeyri-kommersiya məqsədilə istifadə və paylaşmaya icazə verilir.